

Tomasz Ceran

 <https://orcid.org/0000-0002-5037-6378>

 e-mail: tomasz.ceran@ipn.gov.pl

Delegatura Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy

Nieobecny i niedoceniany? Problem niemieckiej okupacji Polski w ogólnej, anglojęzycznej narracji o II wojnie światowej

„Who remembers the Poles?”

(Richard J. Evans)

Wśród wielu, nie tylko polskich historyków, pewne przekonania funkcjonują jako oczywistości, których najczęściej nie próbuje się potwierdzić (udowodnić) ani sfalsyfikować (zdemitologizować). Do takich „oczywistości” można zaliczyć przekonanie o nieobecności, nieznajomości i niedoczeniu znaczenia okupacji niemieckiej w Polsce w dziejach II wojny światowej. Wśród badaczy panuje raczej konsens, że „poza Polską, zwłaszcza na Zachodzie nie docenia się skali cierpień Polaków”¹. Taką opinię wyraził chociażby w 2010 roku Timothy Snyder, pisząc, że „poza Polską

1 D. Brewing, *W cieniu Auschwitz. Niemieckie masakry polskiej ludności cywilnej 1939–1945*, tłum. R. Dziergwa, Poznań 2019, s. 347.

nie docenia się rozmiaru polskich cierpień”². Czy, przy uwzględnieniu najnowszego stanu badań, twierdzenie to jest nadal aktualne? Czy weryfikacja takich przekonań – ich potwierdzenie lub zanegowanie – na gruncie analizy naukowej jest w ogóle możliwa? Co to znaczy „docenić skalę cierpienia Polaków”? Richard John Evans w krytycznej recenzji *Skrwawionych ziem* Timothy’ego Snydera, nawiązując do słynnego przemówienia Hitlera z 1939 roku o unicestwieniu Ormian³, zadał fundamentalne pytanie: *Who remembers the Poles?*⁴. Czy historycy, tworząc całościowy obraz II wojny światowej, znajdują w nim miejsce dla cierpień Polaków?

Amerykański historyk Brian Porter-Szűcs w intrygujący sposób przedstawił historię Polski ostatnich dwóch stuleci bez martyrologii, traktując ją jako „całkiem zwyczajny kraj”⁵. Przyznał jednak, że w nowożytnej historii Polski są „pewne momenty”, zwłaszcza podczas II wojny światowej, kiedy Polacy wycierpieli więcej niż większość innych narodów⁶.

W celu weryfikacji tej tezy konieczne wydaje się doprecyzowanie, co należy rozumieć przez termin „ogólna narracja na temat II wojny

2 T. Snyder, *Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem*, przeł. B. Pietrzyk, Warszawa 2011, s. 437 (wyd. ang. 2010).

3 Słowa, skierowane przez Hitlera do dowódców Wehrmachtu zebranych 22 sierpnia 1939 roku w Obersaltzbergu, zwane „cytatem armeńskim”, miały brzmieć: „Naszą siłą jest nasza szybkość i brutalność. Dżyngis Chan rzucił miliony kobiet i dzieci na rzeź z premedytacją i z lekkim sercem – historia widzi w nim tylko wielkiego założyciela państw. To, co mówią o mnie słabe cywilizacje zachodnioeuropejskie, nie ma dla mnie żadnego znaczenia. Wydałem rozkaz – i każę rozstrzelać każdego, kto wyrazi choć jedno słowo krytyki – że celem wojny nie jest osiągnięcie jakiejś linii geograficznej, ale fizyczna eksterminacja wrogów. Obecnie tylko na wschodzie umieściłem oddziały SS Totenkopf, dając im rozkaz nieugiętego i bezlitosnego zabijania wszystkich mężczyzn, kobiet i dzieci polskiej rasy i języka, bo tylko tą drogą zdobyć możemy potrzebną nam przestrzeń życiową. Kto w naszych czasach jeszcze mówi o eksterminacji Ormian?” (*Fragment przemówienia A. Hitlera na odprawie z wyższymi dowódcami armii w sprawie rozpoczęcia ataku na Polskę 22 VIII 1939 r.*, w: S. Grochowina, K. Kącka, *Polityka niemieckich władz okupacyjnych na Pomorzu Gdańskim. Dokumentacja wybranych problemów*, Toruń 2018, s. 46–47). W niektórych źródłach nie ma ostatniego zdania o Ormianach.

4 R. J. Evans, *Who remembers the Poles?*, „London Review of Books” 23 (2010) no. 21, <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v32/n21/richard-j.-evans/who-remembers-the-poles>.

5 B. Porter-Szűcs, *Całkiem zwyczajny kraj. Historia Polski bez martyrologii*, tłum. A. Dzierzgowska, J. Dzierzgowski, Warszawa 2021.

6 Zob. B. Porter-Szűcs, *Całkiem zwyczajny kraj*, s. 18–19.

światowej”. Przyjęto założenie, że ogólną współczesną narrację na temat II wojny światowej można odnaleźć w syntezach naukowych dotyczących okresu 1939–1945 z ostatnich dekad (wydanych głównie po 1989 roku). W analizie uwzględniono zatem prace takich historyków, jak: Martin Gilbert, Ian Kershaw, Norman Davies, Anthony Beevor, Max Hastings, Richard John Evans, Timothy Snyder, Michael Burleigh, Richard Overy, Alex J. Kay oraz Peter Padfield. Obecność wątku niemieckiej okupacji Polski została również prześledzona w najważniejszych biografiach Adolfa Hitlera, poczynając od klasycznych prac Allana Bullocka, Iana Kershawa, Volkera Ullricha, Petera Longericha czy najnowszej pozycji Brendana Simmsa, a ponadto w wybranych syntezach na temat III Rzeszy. Oczywiście jest fakt, że wszystkie one ukazały się we współczesnym *lingua franca*, co jest warunkiem *sine qua non* współczesnej komunikacji naukowej. Z tego względu ogólna narracja została ograniczona do publikacji funkcjonujących w anglojęzycznym obiegu naukowym.

Zasadne wydało się również uwzględnienie najważniejszych biografii „człowieka nr 2” w III Rzeszy – Heinricha Himmlera, nadzorującego cały nazistowski aparat terroru, bowiem tym, co wyróżnia okupację niemiecką w Polsce, jest skala terroru, choć jego formy i natężenie były różne, zwłaszcza na ziemiach wcielonych do Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie. Z uwagi na przyjęty zakres tematyczny pominięto biografie Józefa Stalina. W tym kontekście warto jednak wspomnieć o nowej syntezie II wojny światowej autorstwa Seana McMeekina, która wszystkim poprzednim syntezom zarzuca hitlerocentryczny punkt widzenia⁷. Należy zaznaczyć, że nie dokonano analizy wszystkich syntez dotyczących II wojny światowej czy dziejów III Rzeszy. Przedmiotem badania uczyniono zbiór otwarty, lecz – jak założono – reprezentatywny dla współczesnej historiografii tego tematu. Ze względu na zainteresowanie całościową narracją na temat II wojny światowej wyłączono z badań prace zachodnich autorów skoncentrowane jedynie na okupowanej Polsce⁸ czy historii Holocaustu, choć niewątpliwie również one kształtują obraz i miejsce Polski w dziejach II wojny światowej. W artykule skupiono się na płaszczyźnie naukowej, pomijając zagadnienia edukacyjne, takie jak poziom wiedzy

7 S. McMeekin, *Wojna Stalina*, przekł. A. Bugaj, Kraków 2024 (wyd. ang. 2021).

8 Na przykład: R. Moorhouse, *Polska 1939. Pierwsi przeciw Hitlerowi*, przekł. B. Pietrzyk, Kraków 2019 (wyd. ang. 2019).

historycznej wśród konkretnych społeczeństw czy kwestie dotyczące polityki pamięci (np. niejednoznaczną dyskusję wokół *Polen-Denkmal*)⁹.

Syntezy

Jedną z podstawowych syntez dziejów II wojny światowej jest praca Martina Gilberta wydana w 1989 roku¹⁰. Na 53 chronologicznie ułożone rozdziały, w których brytyjski historyk opisuje dzieje globalnego konfliktu, dwa pierwsze (*Niemiecka agresja na Polskę, wrzesień 1939* oraz *Polska pokonana, październik 1939*) są w całości poświęcone Polsce. Gilbert podkreśla, że co prawda na jednym z wagonów wiozących żołnierzy Wehrmachtu widniał napis „Jedziemy do Polski wybić Żydów”, ale nie tylko Żydzi, lecz przede wszystkim Polacy mieli paść ofiarą tej wojny „cywilnej” nazwanej przez historyka także wojną barbarzyńską. Autor dużo miejsca poświęcił dyplomacji i działaniom zbrojnym. Wspomina o początku „eksterminacji rasowej” polskiej szlachty, duchowieństwa i Żydów. W drugim rozdziale opisuje „nowy porządek” w okupowanej Polsce, od którego miał się rozpocząć proces rozmnażania „rasy panów” z równoczesną eksterminacją rasy podrzędnej. W książce dominuje jednak perspektywa międzynarodowa (co wydaje się zrozumiałe) oraz brak zauważenia zróżnicowania skali terroru w poszczególnych regionach okupowanej Polski. W dalszej części o Polsce wspomina się głównie w kontekście Holocaustu oraz powstania warszawskiego przedstawionego równoległe z walkami we Francji w 1944 roku. W syntezie dominuje perspektywa polityczna, czyli patrzenie na II wojnę jako grę dyplomatyczną wielkich mocarstw.

W 2006 roku zostało opublikowane nowe syntetyczne ujęcie dziejów II wojny światowej w Europie pióra Normana Daviesa¹¹. Jego praca, co warto podkreślić, ma układ problemowy, a nie chronologiczny. W sześciu tematycznych rozdziałach opisano działania zbrojne, polityczne, los ludności cywilnej, perspektywę żołnierzy oraz obraz wojny w sztuce, literaturze i historiografii. Autor wyszedł z założenia, że to działania militarne i polityczne są istotą wydarzeń z lat 1939–1945, ale w rzeczywistości chciał wyjść poza ten schemat, albo co najmniej uzupełnić go o elementy

- 9 Zob. J. Lubecka, *Wokół Polen-Denkmal. Rozbieżności w polskiej i niemieckiej pamięci o ofiarach drugiej wojny światowej*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 31 (2023), s. 81–105.
- 10 M. Gilbert, *Druga wojna światowa*, przeł. J. Kozłowski, Poznań 2000 (wyd. ang. 1989).
- 11 N. Davies, *Europa walczy 1939–1945. Nie takie proste zwycięstwo*, przekł. E. Tabakowska, Kraków 2008 (wyd. ang. 2006).

historii społecznej. Jego celem było również dowartościowanie „wojny na wschodzie”. Zrobił to jednak tylko w kontekście militarnym. Davies podkreśla, że II wojna światowa nie zaczęła się ani w 1941 roku, ani 3 września 1939 roku, lecz 1 września na Westerplatte. Wątek okupacji niemieckiej Polski pojawia się w opisie bombardowania Warszawy (90 tys. ofiar), pracy przymusowej Polaków oraz porywania polskich dzieci – raczej w Generalnym Gubernatorstwie niż na ziemiach wcielonych do Rzeszy. Davies, jak napisał we wstępie, sprawy Polski celowo ograniczył do minimum, co może być zrozumiałe w kontekście celów, jakie sobie postawił w tej publikacji. Warto jednak pamiętać, że ten sam historyk kilka lat później napisał:

stosunek śmierci żydowskich i nieżydowskich mieszkańców Polski wynosi właściwie 1:1. Na każdego polskiego Żyda, który zginął w Holokauście, przypadał Polak-goj, którego śmierć nastąpiła w podobnych, przerażających wojennych okolicznościach¹².

Oczywiście ludobójstwo Żydów było ludobójstwem całościowym i zrealizowanym, Polaków – ludobójstwem częściowym, niezrealizowanym w pełnym wymiarze.

Próbując przanalizować ogólną narrację na temat II wojny światowej, nie sposób pominąć *Skrwawionych ziem* Timothy’ego Snydera, o których już wspomniano. Ta praca nie dotyczy tylko okresu lat 1939–1945, bowiem prezentuje ponadnarodową perspektywę oraz zbrodnie dwóch systemów totalitarnych w latach 1933–1945, jednak niemiecka okupacja w Polsce także jest w niej obecna. Staje się to możliwe m.in. dzięki opisywaniu i postrzeganiu Holokaustu jako fragmentu niemieckiej polityki okupacyjnej wobec wszystkich narodów okupowanych. Najwięcej informacji o okupacji Polski znajduje się w rozdziale czwartym *Europa Ribbentropa i Mołotowa*. Autor poświęcił w nim dużo miejsca uwarunkowaniu i specyfice okupacji niemieckiej, z równoległym przedstawieniem okupacji sowieckiej. Wątek okupacji Polski w pracy Snydera pojawia się jeszcze wielokrotnie, m.in. przy opisie Generalnego Planu Wschód (*Generalplan Ost*). Po lekturze jego pracy trudno byłoby twierdzić, że okupacja niemiecka w Polsce została w *Skrwawionych ziemiach* pominięta.

12 N. Davies, *Przedmowa*, w: R. Lukas, *Zapomniany Holocaust. Polacy pod okupacją niemiecką 1939–1944*, tłum. S. Stodulski, Poznań 2012, s. 10.

W 2000 roku ukazała się jedna z najbardziej przemyślanych syntez dziejów III Rzeszy Niemieckiej, pióra Michaela Burleigha¹³. Historię Niemiec z lat 1933–1945 postrzega on w kontekście totalitaryzmu i religii politycznej, odwołując się teorii Erica Voegelina¹⁴. Burleigh na okupację niemiecką w Polsce znalazł miejsce przede wszystkim w szóstym rozdziale swojej syntezy o wymownym tytule *Duńczyk to nie Polak, lecz Germanin. Okupacja i kolaboracja w Europie 1939–1943*. W tym aspekcie historyk podkreślił kluczowe dla zrozumienia charakteru okupacji Polski niemieckie poczucie wyższość kulturowej i głęboko zakorzeniony pruski antypolonizm¹⁵. Burleigh zacytował słowa Hansa Franka z 1943 roku, dla którego Polska to tylko „kupa gnoju” (*Misthaufen*) dostarczająca chleba, zboża oraz „robotników, robotników i jeszcze raz robotników”¹⁶. Zdaniem badacza Polska była dla Niemców krajem kolonialnym *par excellence*. Oprócz eksterminacji Burleigh syntetycznie opisał inne elementy niemieckiej polityki okupacyjnej ziem polskich: wysiedlenia, niemiecką listę narodowościową, eksploatację gospodarczą oraz niszczenie polskiej kultury – wszystko z przekonaniem szerzenia misji cywilizacyjnej na Wschodzie. Co więcej, pokazał różnice w traktowaniu krajów okupowanych przez Niemcy na wschodzie i zachodzie Europy.

Osiem lat później inny brytyjski historyk Richard J. Evans opublikował ostatni tom swojej trytomowej historii III Rzeszy Niemieckiej¹⁷. Pierwszy rozdział tego tomu, który dotyczy roku 1939, zatytułował *Beasts in Human Form*. Według dzienników Goebbelsa w taki sposób Hitler miał określić Polaków w październiku 1939 roku¹⁸. Zdaniem autora to w okupowanej

13 M. Burleigh, *Trzecia Rzesza. Nowa historia*, tłum. G. Siwek, Kraków 2010 (wyd. ang. 2000).

14 Zob. E. Voegelin, *Die politische Religionen*, Monachium 1996; E. Voegelin, *Lud boży*, tłum. M. Umińska, Kraków 1994.

15 Zob. M. Burleigh, *Trzecia Rzesza*, s. 467.

16 M. Burleigh, *Trzecia Rzesza*, s. 467.

17 R. J. Evans, *Wojna Trzeciej Rzeszy*, Oświęcim 2017 (wyd. ang. 2008).

18 Wpis Josepha Goebbelsa z 10 października 1939 roku: „Polska jest załatwiona. O odtworzeniu dawnego państwa polskiego nikt już właściwie nie mówi. [...] Opinia Führera o Polakach jest miażdżąca. Bardziej zwierzęta niż ludzie, całkowicie otepiali i amorficzni. Do tego szlachta będąca przynajmniej mieszańką niższych klas z aryjską warstwą panów. Brud wśród Polaków jest niewyobrażalny. Również ich możliwości rozumowania są równe zeru” (J. Goebbels, *Dzienniki*, t. 2: 1939–1943, wstęp, oprac. i tłum. E. C. Król, t. 2, Warszawa 2013, s. 26).

Polsce okazało się, co znaczy budowa przestrzeni życiowej na Wschodzie i jakimi metodami będzie ona realizowana. Początkowi okupacji niemieckiej w Polsce autor przypisuje duże znaczenie w kontekście celów i metod prowadzenia polityki okupacyjnej przez nazistowskie Niemcy.

W 2011 roku ukazała się obszerna praca Maxa Hastingsa¹⁹, w której autor wykorzystał niepublikowane polskie źródła, znajdujące się w Imperial War Museum i w londyńskim Instytucie Sikorskiego. Wśród 26 rozdziałów pierwszy (*Zdradzona Polska*) został poświęcony w całości okupowanej Polsce. Dominuje w nim perspektywa dyplomatyczna i czytelnik nie dowie się z niego, jaki charakter miała okupacja niemiecka w Polsce od jej pierwszych dni („Krwawa niedziela” w Bydgoszczy 3 września 1939 roku stała się „czarnym czwartkiem”)²⁰. Jednocześnie autor w rozdziale poświęconym ofiarom odnotowuje, że do Auschwitz trafiło oprócz miliona Żydów także 140 tys. Polaków, z których połowa nie przeżyła. Jednak innych elementów niemieckiej ludobójczej polityki wobec Polaków nie dostrzega. Publikacja Hastingsa prezentuje II wojnę światową głównie z pozycji wielkich mocarstw, co ma swoje naukowe uzasadnienie.

Rok później ukazała się synteza dziejów II wojny światowej autorstwa Antony’ego Beevora²¹. Wśród 50 rozdziałów, drugi (*Całkowite zniszczenie Polski” wrzesień–grudzień 1939*) jest poświęcony w całości Polsce. Bardziej szczegółowo niż u Gilberta odtworzono tu działania militarne oraz zbrodnie niemieckie popełnione na polskiej i żydowskiej ludności cywilnej. Wydarzenia z okupowanej Polski z 1939 roku autor potraktował jako wstęp do późniejszej *Rassenkrieg* III Rzeszy ze Związkiem Radzieckim. Wątek polski w syntezie powraca w rozdziale *Shoah*, gdzie wspomina się o obozach zagłady w Kulmhof (Chełmnie nad Nerem), Bełżcu, Treblince i przede wszystkim Auschwitz. Powstanie warszawskie zostało potraktowane jako znaczący, ale jednak epizod II wojny światowej, usytuowany chronologicznie między zamachem na Hitlera z lipca 1944 roku a wyzwoleniem Paryża. W całej syntezie dominuje, najbardziej bliska Beevorowi, perspektywa militarna, czyli patrzenie na II wojnę światową przede wszystkim jako na konflikt zbrojny.

19 M. Hastings, *I rozpętało się piekło. Świat na wojnie 1939–1945*, przeł. M. Ronikier, Kraków 2013 (wyd. ang. 2011).

20 Zob. M. Hastings, *I rozpętało się piekło*, s. 31.

21 A. Beevor, *Druza wojna światowa*, przeł. G. Siwek, Kraków 2013 (wyd. ang. 2012).

W 2021 roku Alex J. Kay opublikował pracę na temat dziejów zagłady dokonanej przez nazistowskie Niemcy²². Skupił się tylko na jednym elemencie niemieckiej polityki okupacyjnej – eksterminacji bezpośredniej ok. 13 milionów osób. Na 12 rozdziałów książki – dwa w całości są poświęcone eksterminacji Polaków (*Dekapitacja społeczeństwa polskiego* oraz *Zdławienie powstania warszawskiego*). Kay, przywołując przykład zbrodni w Piaśnicy i Karolewie, podkreślił wyjątkową skalę zbrodni niemieckich na Pomorzu Gdańskim w 1939 roku na tle całej okupowanej Polski. Wątek zabijania obywateli II Rzeczypospolitej pojawił się ponadto w opisie eksterminacji chorych w Rzeszy Niemieckiej i w Polsce, a także w analizie Holocaustu. Trudno zarzucać autorowi, że nie docenił „polskiego cierpienia”. Wśród 7 głównych grup ofiar masowych niemieckich zbrodni są wymienieni i opisani Polacy (polska inteligencja, polscy cywilni mieszkańcy Warszawy, polscy Żydzi).

Kolejne nowe spojrzenie na dzieje II wojny światowej to publikacja *Krew i zgliszcz* wydana w 2023 roku przez Richarda Overy’ego²³. Zdaniem brytyjskiego historyka konflikt ten był wojną imperiów o panowanie nad światem. Tym samym autor powrócił do postrzegania III Rzeszy jako klasycznego imperium²⁴. Z punktu widzenia obecności wątku okupacji niemieckiej w Polsce istotna jest cezura początkowa konfliktu. W przekonaniu Overy’ego wojna światowa nie zaczęła się 1 września 1939 roku, lecz dużo wcześniej, mianowicie, wkroczeniem wojsk japońskich do Mandżurii w 1931 roku. Zdaniem historyka II wojna światowa, jak sama nazwa wskazuje, była wojną światową, a nie europejską, i składa się z szeregu różnych wojen. Taka perspektywa odzwierciedla aktualną tendencję myślenia o II wojnie światowej i coraz powszechniejsze kwestionowanie, że zaczęła się ona w Polsce w 1939 roku. Przyjmując taką optykę, trudno będzie znaleźć więcej miejsca na okupację niemiecką w Polsce w narracji ogólnej. Polscy historycy nie mogą nie zauważać zmiany tego paradygmatu. Overy wspomina oczywiście o jesieni 1939 roku w Polsce jako „akcie totalnej kolonizacji”, ale w jego narracji jest to jeden z wielu epizodów i nie przypisuje mu szczególnego znaczenia.

22 A. J. Kay, *Imperium zniszczenia. Historia nazistowskiej masowej Zagłady*, przeł. A. Bukowski, J. Środa, Poznań 2023 (wyd. ang. 2021).

23 R. Overy, *Krew i zgliszcz. Wielka wojna imperiów 1931–1945*, t. 1–2, przeł. T. Fiedorek, Poznań 2024–2025 (wyd. ang. 2023).

24 Zob. R. Overy, *Trzecia Rzesza. Historia imperium*, przeł. M. Antosiewicz, H. Turczyn-Zalewska, Warszawa 2012. Por. M. Mazower, *Imperium Hitlera*, przeł. A. Maziarska, J. Maziarski, Warszawa 2011 (wyd. ang. 2008).

Biografie Hitlera i Himmlera

Pierwszą najbardziej znaną biografią Adolfa Hitlera była praca z 1952 roku autorstwa Allana Bullocka²⁵. Okresowi II wojny światowej poświęcono w niej rozdział trzeci (*Bóg wojny 1939–1945*). Już wówczas Bullock napisał, że

Polska w gruncie stała się praktycznym wykładnikiem nazistowskiego „nowego ładu”, opartego na wyeliminowaniu Żydów i całkowitym podporządkowaniu ostatnich ras – jak Słowianie – aryjskiej rasie panów, reprezentowanych przez SS²⁶.

Ówczesny stan badań nad okupacją niemiecką w Polsce, nawet gdyby autor miał taki zamiar, nie pozwoliłby mu rozwinąć tej jakże ważnej konstatacji.

Niemal pół wieku później Ian Kershaw wydał monumentalną biografię Hitlera pt. *Nemesis*²⁷ (imię greckiej bogini zemsty i przeznaczenia). Sprawom polskim poświęcił w niej najwięcej miejsca w rozdziale szóstym o wymownym tytule *Przyzwolenie na barbarzyństwo*. Wydarzenia z jesieni 1939 roku autor postrzegał w kategoriach radykalizacji nazistowskiej krucjaty ideologicznej. Okupowana Polska była traktowana przez Hitlera i niemieckie elity jako „tabula rasa” – pustynia cywilizacyjna, zaś niemieccy oficerowie i szeregowi żołnierze byli przesiąknięci głębokimi antypolskim uprzedzeniami. Zajęcie i podział ziem polskich oznaczały podbój imperialny, a nie rewizjonistyczny. Według Kershawa

Polska według prymitywnego poglądu swoich nowych panów stała się niczym więcej niż kolonią w Europie Wschodniej, jej zasoby miały być eksploatowane zależnie od widzimisię zdobywców, ludność została uznana – przyczyniły się do tego współczesne teorie rasowe podtrzymujące stare uprzedzenia – za istoty ludzkie niższego rodzaju, które mogą być traktowane tak brutalnie, jak tylko można pomyśleć²⁸.

25 A. Bullock, *Hitler. Studium tyranii*, tłum. T. Evert, Warszawa 1969 (wyd. ang. 1952).

26 A. Bullock, *Hitler. Studium tyranii*, s. 452.

27 I. Kershaw, *Hitler 1936–1941: Nemesis*, przeł. P. Bandel, Poznań 2014 (wyd. ang. 2000).

28 I. Kershaw, *Hitler 1936–1941: Nemesis*, s. 212.

W 2015 roku Peter Longerich zaproponował nowe spojrzenie na postać Hitlera²⁹, zwłaszcza jego rolę w machinie terroru III Rzeszy. Sprawa polska pojawia się w jego pracy głównie w aspekcie genezy i rozpoczęcia konfliktu (rozdział szósty). Longerich nie ma wątpliwości, że „wojna przeciw Polsce prowadzona była przez stronę niemiecką od samego początku nadzwyczajnie okrutnie i nosiła już pewne znamiona zagłady”³⁰. Autor wspomina o eksterminacji polskiej ludności cywilnej – głównie inteligencji, ale zdecydowanie więcej miejsca poświęca „eutanzji”, czyli zabijaniu jesienią 1939 roku w okupowanej Polsce pacjentów szpitali psychiatrycznych. Biograf Hitlera doszedł do jakże ważnej konkluzji:

masowymi rozstrzelaniami w Polsce oraz mordowaniem chorych, reżim hitlerowski przekroczył próg systematycznej, rasistowsko umotywowanej polityki zagłady – prawie dwa lata, zanim w 1941 r. przystąpiono do masowego mordowania Żydów³¹.

W dalszej części biografii Hitlera kwestia niemieckiej okupacji Polski pojawia się głównie w kontekście Zagłady i powstania warszawskiego, ale jest traktowana epizodycznie.

Trzy lata później Volker Ullrich opublikował drugą część dwutomowej biografii twórcy III Rzeszy, poświęconą okresowi II wojny światowej³². Wydarzenia z okupowanej Polski z lat 1939–1940 uznał za początek wojny eksterminacyjnej i „poletko doświadczalne” wojny totalnej. Dowództwo Wehrmachtu zaakceptowało rasowo-ideologiczną politykę okupacyjną Hitlera. Stosunek Niemców do Polaków, zdaniem Ullricha, dobrze oddają słowa Hansa Franka z 1940 roku, który powiedział: „Mam do Polaków stosunek taki, jak mrówka do mszycy”³³.

W 2019 roku ukazała się publikacja proponująca nowe spojrzenie na postać Hitlera i jego rolę w czasie II wojny światowej, pióra Brenda Simmsa³⁴. Autor, jak sam twierdzi, nie próbuje „ponownie wynaleźć

29 P. Longerich, *Hitler. Biografia*, tłum. M. Antkowiak, Warszawa 2017 (wyd. ang. 2015).

30 P. Longerich, *Hitler*, s. 814.

31 P. Longerich, *Hitler*, s. 839.

32 V. Ullrich, *Hitler. Upadek zła 1939–1945*, przeł. M. Antkowiak, Warszawa 2021 (wyd. niem. 2018).

33 V. Ullrich, *Hitler*, s. 74. Przyjmuje się, że mrówki zjadają mszyce.

34 B. Simms, *Hitler*, przeł. M. Szymański, J. Środa, A. Bukowski, Poznań 2022 (wyd. ang. 2019).

koła” – w wielu opisanych wcześniej przez innych biografów kwestiach nie ma nic do dodania. Simms proponuje jednak nową interpretację – jego zdaniem punktem odniesienia dla Hitlera był zawsze Zachód i świat anglosaski, a nie Wschód. Wrogiem globalnym zawsze pozostawały Stany Zjednoczone, kapitalizm i Zachód, wobec których Hitler i Niemcy żywiły kompleks niższości. Autor pisze wręcz o „anglo-amerykańskiej obsesji Hitlera”. Przyjęcie takiej perspektywy powoduje, że na kwestie polskie jest w niej niewiele miejsca, choć wcale tak nie musiało być, jeżeli się weźmie pod uwagę, że Simms traktuje Niemcy jako kraj kolonizujący i kolonizowany (Führer ostrzegał swoich rodaków, że jeśli nie będą się zachowywać jak Amerykanie, skończą jak Indianie). Środkowoeuropejscy Słowianie, w tym Polacy, mieli zostać „zorganizowani” przez III Rzeszę w taki sam sposób, jak Brytyjczycy zarządzali swoimi koloniami. Kwestia okupacji niemieckiej Polski w biografii Hitlera odgrywa jednak rolę marginalną. Zdaniem Simmsa wojna o całkowite unicestwienie i ludobójstwo zaczyna się po czerwcu 1941 roku. Mimo tego w swoim dziele powrócił do ważnego pytania, na które przed laty swoją odpowiedź dał już Jerzy W. Borejsza³⁵, mianowicie: „Czy Słowianie podziela (w zamyśle Hitlera) los Hindusów, czy raczej Indian?”³⁶.

Warto poszukać wątku okupacji niemieckiej w Polsce w biografiach osoby nadzorującej cały aparat represji III Rzeszy – Reichsführera SS Heinricha Himmlera. Peter Padfield w 1990 roku wydał jego biografię³⁷, która zyskała szerokie grono czytelników. Najwięcej wątków polskich znajdziemy w rozdziale ósmym zatytułowanym *Wojna*. Autor już od 1939 roku dostrzegał decydującą rolę Himmlera w eksterminacji wybranych grup społecznych i narodowościowych, w tym Polaków. Zdaniem biografy, „wszystko co się wydarzyło, wszystko, co się miało wydarzyć tkwiło w światopoglądzie”³⁸. Mimo tego Padfield nie dostrzegł antyslawizmu i antypolonizmu w światopoglądzie swojego bohatera i wodza III Rzeszy, zaś informacje o okupowanej Polsce ograniczył do minimum.

35 Zob. J. W. Borejsza, *Śmieszne sto milionów Słowian. Wokół światopoglądu Adolfa Hitlera*, Gdańsk 2016.

36 B. Simms, *Hitler*, s. 536.

37 P. Padfield, *Himmler. Reichsführer SS*, przeł. S. Baranowski, Warszawa 2002, s. 295 (wyd. ang. 1990).

38 P. Padfield, *Himmler*, s. 295.

Peter Longerich w 2008 roku opublikował, jak dotąd najlepszą, moim zdaniem, biografię człowieka numer dwa w III Rzeszy³⁹. Spośród 26 rozdziałów, kwestii okupacji niemieckiej w Polsce poświęcił w całości dwa: *Wojna i osadnictwo w Polsce* oraz *Nowy porządek rasowy*. Niemiecki historyk nie ma wątpliwości, że „wojna z Polską była prowadzona przez przywódców nazistowskich poniekąd jako wojna w celu wyniszczenia jednej z ras. Himmler od początku odgrywał w niej zasadniczą rolę”⁴⁰. Jest jednak niekonsekwentny, gdyż później pisze, że wojna rasowa zaczęła się w 1941 roku. Wśród innych przywoływanych zagadnień najszerzej omówione zostały narzędzia terroru stosowane w okupowanej Polsce, zbrodnie Wehrmachtu, Einsatzgruppen oraz nadzorowanego przez Himmlera Selbstschutzu, a ponadto polityka komisarza Rzeszy do Spraw Umacniania Niemczyzny wobec Polaków, którym Himmler został 7 października 1939 roku. Kwestia okupowanej Polski w pracy Longericha powraca również w kontekście zwalczania ruchu oporu, powstania warszawskiego i Zagłady.

Warto odnotować, że w 2023 roku ukazała się monografia naukowa na temat Himmlera, pióra polskiej historyczki Alicji Bartnickiej⁴¹. Praca, jak na razie, ukazała się tylko w języku polskim. Coraz rzadziej zdarza się, że polscy historycy podejmują tak rozległe tematy z historii powszechnej. Szkoda, że autorka nie zdecydowała się włączyć do ogólnej narracji, w większym stopniu niż czyniono to do tej pory, nowych elementów dotyczących niemieckiej okupacji Polski – w oparciu o najnowsze polskie badania na ten temat. Wydaje się, że w przypadku tej postaci byłoby to w pełni uzasadnione i mogłoby wprowadzić nową jakość w porównaniu do istniejących już biografii Himmlera, których autorzy (np. Longerich) nieznający języka polskiego, nie byli w stanie dotrzeć do wielu opracowań. Mimo to Bartnicka dość szczegółowo, w porównaniu do innych biografii, opisała rolę Himmlera w realizacji polityki narodowościowej w okupowanej Polsce po agresji Niemiec⁴².

39 P. Longerich, *Himmler. Buchalter śmierci*, przeł. S. Szymański, J. Skowroński, Warszawa 2014 (wyd. ang. 2008).

40 P. Longerich, *Himmler*, s. 526.

41 A. Bartnicka, *Światopogląd w działaniu. Heinrich Himmler i jego wizja rasowego imperium III Rzeszy*, Gdańsk 2023.

42 Zob. A. Bartnicka, *Światopogląd w działaniu*, s. 311–334.

Konkluzje

Powyższy, selektywny i dalece niepełny przegląd literatury, wydaje się być wystarczający, aby sformułować kilka wniosków i spróbować odpowiedzieć na tytułowe pytanie dotyczące pomijania i niedoceniań okupacji niemieckiej w Polsce w ogólnych syntezach poświęconych II wojnie światowej.

Wydarzenia w okupowanej Polsce w czasie wojny są częścią większej „sprawy polskiej” w ogólnej narracji o latach 1939–1945. II wojna światowa, jak sama nazwa wskazuje, to konflikt zbrojny, dlatego w narracji o niej dominuje perspektywa militarna. W tej optyce niewiele jest miejsca na sprawy polskie. Perspektywa polska najsilniej jest obecna w narracji o roku 1939. Nie ma syntezy, w której nie byłoby mowy o „pakcie diabłów”⁴³ czy obronie Westerplatte. Jednak przekonanie, że to w Polsce zaczęła się II wojna światowa, jest coraz częściej kwestionowane. Za początek konfliktu światowego coraz częściej uważa się rok 1931, w którym Japończycy wkroczyli do Mandżurii, albo rok 1937, czyli początek wojny chińsko-japońskiej. W dominującej narracji data 1 września 1939 roku przedstawiana jest jako początek II wojny światowej przede wszystkim w wymiarze europejskim – wojny toczonej w Europie, a nie z perspektywy konfliktu o globalnym zasięgu. W każdej syntezie pojawia się także wątek militarny związany z powstaniem warszawskim i zagładą setek tysięcy mieszkańców stolicy, niemniej jednak eksponuje się w nim raczej aspekty polityczne. O okupowanej Polsce wspomina się też zawsze w kontekście Zagłady Żydów. Niewiele uwagi poświęca się natomiast polskiemu państwu podziemnemu, które zdaniem wielu polskich historyków było fenomenem na skalę światową.

Druga perspektywa, jaka dominuje w syntezach dotyczących II wojny światowej, to perspektywa dyplomatyczna. Wątek polski pojawia się najszerszej w analizie wydarzeń poprzedzających agresję Niemiec na Polskę, a więc w okresie, gdy II Rzeczpospolita była podmiotem w stosunkach międzynarodowych i miała realny wpływ na bieg wydarzeń. Później Polska jest traktowana przez mocarstwa w sposób przedmiotowy. O Polsce wspomina się również w kontekście zerwania stosunków dyplomatycznych z ZSRR i konferencji „wielkiej trójki”. Badacze opisujący dyplomatyczne dzieje konfliktu z reguły odwołują się do teorii wielkiego człowieka

43 Zob. R. Moorehouse, *Pakt diabłów. Sojusz Hitlera i Stalina*, przeł. G. Siwek, Kraków 2015 (wyd. ang. 2014).

(*the Great Man Theory*)⁴⁴ i opisują wojnę przez pryzmat wielkich przywódców: Hitlera, Stalina, Churchilla, Roosevelta. Na tym tle Władysław Sikorski czy Władysław Raczkiewicz to postacie o dużo mniejszej randze i znaczeniu, stąd z reguły nie pojawiają się w syntezach.

Perspektywa losów ludności cywilnej podczas okupacji – najbardziej interesująca z punktu widzenia tematyki tego artykułu – wydaje się być w omawianych pracach na trzecim planie, po perspektywie militarnej i politycznej. Każde z tych opracowań zawiera informacje o ustanowieniu okupacji niemieckiej w Polsce i o dychotomicznym podziale jej terytorium na ziemię wcielone i Generalne Gubernatorstwo, brakuje jednak wiedzy na temat zróżnicowania polityki okupacyjnej w obrębie samych ziem wcielonych do Rzeszy. Wszyscy autorzy wspominają też o wydarzeniach 3–4 września 1939 roku, tzw. krwawej bydgoskiej niedzieli⁴⁵. Zdecydowana większość z nich przedstawia stanowisko, wedle którego doszło wtedy do niczym niesprowokowanych mordów na miejscowych Niemcach, odrzucając zarazem możliwość niemieckich działań dywersyjnych. W wielu pracach, jak choćby u Longericha czy Beevora, podkreśla się także, że wojna rasowa (niem. *Rassenkrieg*) zaczęła się już w 1939 roku w Polsce⁴⁶ – od masowych zbrodni na ludności cywilnej. Niestety, kontynuując ten wątek, autorzy popadają w sprzeczność, ponieważ kilka rozdziałów dalej przesuwają datację *Rassenkrieg* na czerwiec 1941 roku.

W analizowanych opracowaniach rzadko dostrzega się fakt, że niemiecki terror w okupowanej Polsce charakteryzował się dużym zróżnicowaniem regionalnym. Brakuje też pogłębionej analizy przyczyn tego zjawiska. Za nieuprawnione należy uznać przypisywanie Wehrmachtowi głównej roli w eksterminacji polskiej ludności cywilnej jesienią 1939 roku, choć nie można zapominać, że w świetle współczesnych badań historycznych armia niemiecka aktywnie uczestniczyła w represjach. Zasadnie eksponuje się natomiast zbrodnie popełnione przez grupy operacyjne (*Einsatzgruppen*), coraz częściej wspominają się także o zbrodniach

44 Zob. A. Kałabunowska, *Koncepcja wielkiego człowieka. Wybrane zagadnienia*, „Poliarchia” 3 (2015) nr 2 (5), s. 133–149.

45 W literaturze międzynarodowej nie funkcjonuje najważniejsza praca polskich badaczy na ten temat, nieprzetłumaczona niestety na języki obce: *Bydgoszcz 3–4 września 1939. Studia i dokumenty*, red. T. Chinciński, P. Machcewicz, Warszawa 2008.

46 Podkreśla to także Laurence Rees, który rozdział ósmy swojej książki o dziejach Zagłady zatytułował: *Początek wojny rasowej (1939–1940)*. Zob. L. Rees, *Holocaust. Nowa Historia*, przeł. Ł. Praski, Warszawa 2018 (wyd. ang. 2017).

Volksdeutscher Selbstschutz, jednak w przypadku tej ostatniej organizacji brutalność oraz skala masowych egzekucji i represji, jakich się dopuściła, nadal nie znajduje pełnego odzwierciedlenia w omawianych syntetycznych ujęciach historyków, zwłaszcza w odniesieniu do eksterminacji Polaków na Pomorzu Gdańskim i Kujawach⁴⁷.

W publikacjach stanowiących przedmiot niniejszej analizy widać zgodność co do faktu, że Polska i Polacy byli traktowani przez Niemców jako dziewiętnastowieczna kolonia, niestety wątek ten nie został pogłębiany. Wielu autorów podkreśla negatywne wyobrażenie niemieckich żołnierzy o Polsce i Polakach jako części „barbarzyńskiego Wschodu”, ale tylko nieliczni, jak Michael Burleigh, wiążą to wyobrażenie z pruskim antypolonizmem i wielowiekowym poczuciem wyższości cywilizacyjnej narodu niemieckiego. Niewielu badaczy odwołuje się do pojęcia antysławizmu, stworzonego przed laty przez Borejszę⁴⁸. O ile oczywistością jest dla nich, że antysemityzm miał wpływ na Zagładę Żydów, o tyle nie dostrzegają związku między nazistowskim antypolonizmem i zbrodniami na Polakach. Jak się wydaje, wielu zachodnich historyków odrzuca myśl o antypolonizmie Hitlera na podstawie propozycji, jaką ten złożył Polsce w 1939 roku, dotyczącej wspólnego podboju Związku Sowieckiego.

W niektórych syntezach, np. u Longericha, pojawiają się informacje o metodach prowadzenia polityki okupacyjnej innych niż bezpośrednia eksterminacja, m.in. o wysiedleniach, niemieckiej liście narodowościowej czy Generalnym Planie Wschód. Nie są one jednak przedstawiane jako elementy jednego spójnego systemu, nie towarzyszy im również refleksja nad długofalowym celem okupacji niemieckiej wobec wszystkich obywateli II Rzeczypospolitej. Wyjątkiem jest Holocaust, któremu poświęca się w syntezach wiele miejsca, słusznie traktując go jako zjawisko wyjątkowe, ale niesłusznie jako zjawisko odosobnione. Żaden z przywołanych w artykule autorów nie wykorzystał do opisanie niemieckiej okupacji nie tylko w Polsce, lecz w całej Europie koncepcji ludobójstwa Rafała Lemkina⁴⁹.

47 Zob. *W cieniu Einsatzgruppen. Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940*, red. I. Mazanowska, T. Ceran, M. Przeglądka, Warszawa 2021. Trwają prace nad tłumaczeniem tej pozycji na język angielski i niemiecki.

48 Zob. J. W. Borejsza, *Antysławizm Adolfa Hitlera*, Warszawa 1988.

49 Zob. R. Lemkin, *Axis rule in occupied Europe. Laws of occupation, analysis of government, proposals for redress*, Washington 1944 (rozdział 9: *Genocide*). Pełne polskie tłumaczenie dzieła Lemkina ukazało się dopiero w 2023 roku.

Sam termin „ludobójstwo” (*genocide*) pojawia się w narracjach najczęściej w znaczeniu potocznym.

W oparciu o analizę treści wybranych publikacji nie sposób twierdzić, że okupacja niemiecka w Polsce została w nich pominięta czy zapomniana. Tak bowiem nie jest. Uwzględnienie polskiego kontekstu wydaje się nieodzowne przy opracowywaniu jakiegokolwiek syntezy dotyczącej II wojny światowej, dziejów III Rzeszy, biografii Hitlera i Himmlera czy dziejów Holocaustu. Otwarte pozostaje jednak pytanie, czy tematyka niemieckiej okupacji w Polsce została ukazana w sposób wystarczająco wyczerpujący oraz czy wszystkie aspekty polskiego doświadczenia, które zasługują na uwzględnienie, rzeczywiście znalazły w tych narracjach swoje odzwierciedlenie. Przez „zasługiwanie” rozumie się tutaj zarówno znaczenie danego wątku w kontekście ogólnej historii konfliktu, jak i jego wyjątkowość na tle innych doświadczeń. Samo wyrażenie przekonania o niedocenianiu zagadnienia niemieckiej okupacji na terenie Polski nie wydaje się wystarczające. Należałoby pogłębić refleksję nad tym, co właściwie miałyby oznaczać „docenienie” w tym kontekście. Jakie warunki musiałyby być spełnione, by można było uznać, że problematyka i znaczenie okupacji w Polsce zostały rzetelnie przedstawione w historycznych opracowaniach.

Biorąc pod uwagę fakt, że ok. 90 procent ofiar okupacji niemieckiej w Polsce stanowiła ludność cywilna, dobrym posunięciem mogłoby być przesunięcie perspektywy badawczej w stronę doświadczeń cywilnych ofiar II wojny światowej. Takie ujęcie mogłoby przyczynić się do silniejszego wyeksponowania wątków polskich w międzynarodowej narracji historycznej.

Przeprowadzona analiza skłania do sformułowania kilku postulatów.

Wydaje się, że polscy historycy i specjaliści zajmujący się omawianą problematyką powinni podjąć wspólną pracę nad stworzeniem nowej syntezy historii powszechnej. W jej wyniku mogłaby powstać publikacja wydobywająca na światło dzienne regionalne zjawiska historyczne, nieobecne, jak dotąd, w ogólnej narracji. W nowym ujęciu należałoby zweryfikować wiele lokalnych mitów, przekonań i wyobrażeń, wykreowanych i utrwalonych przez dekady, np. w odniesieniu do liczby ofiar. Synteza ta powinna być oparta na wybranym modelu analitycznym, takim jak np. (neo)kolonializm lub lemkinowska teoria ludobójstwa⁵⁰, aby

50 Por. P. Madajczyk, *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle historycznej teorii genocydu, w: Pomorze pod okupacją niemiecką. Jesień 1939*, red. P. Madajczyk, Warszawa 2021, s. 109–129.

mogła wpisać się w aktualne paradygmaty obowiązujące w nauce. Jednak dopiero wydanie takiej pracy w języku angielskim stworzyłoby szansę na włączenie polskich wątków do ogólnej narracji. Trzeba z przykrością zauważyć, że w bibliografiach analizowanych syntez opracowania polskich badaczy są niemal nieobecne.

Być może warto też, aby polski badacz (lub szerzej: historyk z Europy Środkowo-Wschodniej) zaproponował nowe spojrzenie na duży temat badawczy. Oryginalność takiego podejścia mogłaby polegać na wykorzystaniu źródeł w języku polskim, z reguły niedostępnych dla badaczy zagranicznych. Można postawić tezę, że w dotychczasowej literaturze przedmiotu zdominowanej przez syntezy „hitlerocentryczne”, „zachodniocentryczne”, „stalinocentryczne” „ponadnarodowe”, brakuje syntezy „polonocentrycznej”, która byłaby zarazem „hitlerocentryczna” i stalino-centryczna”. Jej centralnym tematem powinien być los ludności cywilnej (nie tylko żydowskiej), egzystującej między dwoma systemami totalitarnymi, poddanej działaniu wszystkich ośmiu lemkinowskich technik ludobójczych (ludobójstwu fizycznemu, ekonomicznemu, kulturowemu, biologicznemu, politycznemu, społecznemu, religijnemu i moralnemu)⁵¹.

Marek Kornat w eseju *Wojna, która nie chce przeminąć* zadał pytania, na które ciągle powinno się szukać odpowiedzi:

Czym wojna ta jest dla polskiego historyka jako tłumacza przeszłości. Ile zrobiliśmy jako historycy w polskich badaniach nad II wojną światową i okupacją? Jaka jest polska opowieść o II wojnie światowej? Co my, Polacy robimy z II wojną światową jako wielkim doświadczeniem naszej przeszłości? I co robić powinniśmy?⁵²

Słowa te mogą stanowić pobudkę do szerszej refleksji naukowej na temat tego, jakie elementy polskich doświadczeń z okresu okupacji niemieckiej są na tyle istotne z perspektywy międzynarodowej, by mogły stać się częścią ogólnej narracji o II wojnie światowej.

51 Zob. R. Lemkin, *Rządy państw Osi w okupowanej Europie. Prawa okupacyjne, analiza rządzenia, propozycje zadośćuczynienia*, tłum. A. Bieńczyk-Missala i in., Warszawa 2023, s. 185–196.

52 M. Kornat, *Wojna, która nie chce przeminąć. Dylematy i zadania polskiej polityki pamięci*, w: *II wojna światowa. Historia, która nie chce przeminąć. Dyskusje o polskim doświadczeniu w wieku XX i polityce pamięci*, Warszawa 2017, s. 18.

To interpretacje historyków nadają wydarzeniom historycznym znaczenie i decydują o ich randze w analizowanej epoce historycznej. Interpretacja – jak trafnie ujął to Andrzej Nowak – wyznacza „cenę historycznego towaru”⁵³. Produkt o nazwie „okupacja niemiecka ziem polskich” znajduje się na górnej półce z naukowym asortymentem „II wojna światowa”. Pytanie brzmi: czy jego obecna cena jest adekwatna do jego wartości?

Bibliografia

- Bartnicka A., *Światopogląd w działaniu. Heinrich Himmler i jego wizja rasowego imperium III Rzeszy*, Gdańsk 2023.
- Beevor A., *Druga wojna światowa*, przeł. G. Siwek, Kraków 2013.
- Borejsza J. W., *Antyslawizm Adolfa Hitlera*, Warszawa 1988.
- Borejsza J. W., *Śmieszne sto milionów Słowian. Wokół światopoglądu Adolfa Hitlera*, Gdańsk 2016.
- Brewing D., *W cieniu Auschwitz. Niemieckie masakry polskiej ludności cywilnej 1939–1945*, tłum. R. Dziergwa, Poznań 2019.
- Bullock A., *Hitler. Studium tyranii*, tłum. T. Evert, Warszawa 1969.
- Burleigh M., *Trzecia Rzesza. Nowa historia*, tłum. G. Siwek, Kraków 2010.
- Bydgoszcz 3–4 września 1939. Studia i dokumenty*, red. T. Chinciński, P. Machcewicz, Warszawa 2008.
- Davies N., *Europa walczy 1939–1945. Nie takie proste zwycięstwo*, przekł. E. Tabakowska, Kraków 2008.
- Davies N., *Przedmowa*, w: R. Lukas, *Zapomniany Holocaust. Polacy pod okupacją niemiecką 1939–1944*, tłum. S. Stodulski, Poznań 2012.
- Evans R. J., *Who remembers the Poles?*, „London Review of Books” 23 (2010) no. 21, <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v32/n21/richard-j.-evans/who-remembers-the-poles>.
- Evans R. J., *Wojna Trzeciej Rzeszy*, Oświęcim 2017.
- Gilbert M., *Druga wojna światowa*, przeł. J. Kozłowski, Poznań 2000.
- Goebbels J., *Dzienniki*, t. 2: 1939–1943, wstęp, oprac. i tłum. E. C. Król, Warszawa 2013.

53 A. Nowak, *Polskie wieki XIX. Pamięć, fantazje i porównania*, w: *Historie Polski w XIX wieku*, t. 1: *Kominy, ludzie i obłoki. Modernizacja i kultura*, red. A. Nowak, Warszawa 2013, s. 39.

- Grochowina S., Kącka K., *Polityka niemieckich władz okupacyjnych na Pomorzu Gdańskim. Dokumentacja wybranych problemów*, Toruń 2018.
- Hastings M., *I rozpętało się piekło. Świat na wojnie 1939–1945*, przeł. M. Ronikier, Kraków 2013.
- Kałabunowska A., *Koncepcja wielkiego człowieka. Wybrane zagadnienia*, „Poliarchia” 3 (2015) nr 2 (5), s. 133–149, <https://doi.org/10.12797/Poliarchia.03.2015.05.06>.
- Kay A. J., *Imperium zniszczenia. Historia nazistowskiej masowej Zagłady*, przeł. A. Bukowski, J. Środa, Poznań 2023.
- Kershaw I., *Hitler 1936–1941: Nemesis*, przeł. P. Bandel, Poznań 2014.
- Lemkin R., *Axis rule in occupied Europe. Laws of occupation, analysis of government, proposals for redress*, Washington 1944 (pol. tłum. *Rządy państw Osi w okupowanej Europie. Prawa okupacyjne, analiza rządzenia, propozycje zadośćuczynienia*, tłum. A. Bienńczyk-Missala i in., Warszawa 2023).
- Longerich P., *Himmler. Buchalter śmierci*, przeł. S. Szymański, J. Skowroński, Warszawa 2014.
- Longerich P., *Hitler. Biografia*, tłum. M. Antkowiak, Warszawa 2017.
- Lubecka J., *Wokół Polen-Denkmal. Rozbieżności w polskiej i niemieckiej pamięci o ofiarach drugiej wojny światowej*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 31 (2023), s. 81–105, <https://doi.org/10.35757/RPN.2023.31.04>.
- Madajczyk P., *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle historycznej teorii genocydu*, w: *Pomorze pod okupacją niemiecką. Jesień 1939*, red. P. Madajczyk, Warszawa 2021, s. 109–131.
- Mazower M., *Imperium Hitlera*, przeł. A. Maziarska, J. Maziarski, Warszawa 2011.
- McMeekin S., *Wojna Stalina*, przekł. A. Bugaj, Kraków 2024.
- Moorehouse R., *Pakt diablów. Sojusz Hitlera i Stalina*, przeł. G. Siwek, Kraków 2015.
- Moorhouse R., *Polska 1939. Pierwsi przeciw Hitlerowi*, przekł. B. Pietrzyk, Kraków 2019.
- Overy R., *Trzecia Rzesza. Historia imperium*, przeł. M. Antosiewicz, H. Turczyn-Zalewska, Warszawa 2012.
- Padfield P., *Himmler. Reichsführer SS*, przeł. S. Baranowski, Warszawa 2002.
- Porter-Szűcs P., *Całkiem zwyczajny kraj. Historia Polski bez martyrologii*, tłum. A. Dzierzgowska, J. Dzierzgowski, Warszawa 2021.
- Rees L., *Holocaust. Nowa Historia*, Warszawa przeł. Ł. Praski, Warszawa 2018.

- Simms B., *Hitler*, przeł. M. Szymański, J. Środa, A. Bukowski, Poznań 2022.
- Snyder T., *Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem*, przeł. B. Pietrzyk, Warszawa 2011.
- Ullrich V., *Hitler. Upadek zła 1939–1945*, przeł. M. Antkowiak, Warszawa 2021.
- Voegelin E., *Die politische Religionen*, Monachium 1996.
- Voegelin E., *Lud boży*, tłum. M. Umińska, Kraków 1994.
- W cieniu Einsatzgruppen. Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940*, red. I. Mazanowska, T. Ceran, M. Przeglętko, Warszawa 2021.

Abstrakt

Tomasz Ceran

Nieobecny i niedoceniany? Problem niemieckiej okupacji Polski w ogólnej, anglojęzycznej narracji o II wojnie światowej

W artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie o obecność wątku niemieckiej okupacji Polski w ogólnej narracji naukowej o II wojnie światowej. Podstawę analizy stanowiły wybrane syntezy na temat światowego konfliktu, historii III Rzeszy oraz wybrane biografie Adolfa Hitlera i Heinricha Himmlera, opublikowane w ostatnich dekadach. Na ich podstawie autor doszedł do wniosku, że choć okupacja niemiecka w Polsce nie została pominięta w ogólnej narracji o II wojnie światowej, a cierpienia Polaków są zauważane, to jednak polskie doświadczenia z tego okresu nie znajdują odpowiedniego odzwierciedlenia w dominującym przekazie na temat II wojny światowej. W związku z tym konieczne wydaje się opracowanie nowej problemowej syntezy okupacji ziem polskich, która ukazałaby jej znaczenie dla całościowego obrazu II wojny światowej.

Słowa kluczowe:

II wojna światowa, okupacja niemiecka, Polska, nazizm, III Rzesza Niemiecka

Abstract

Tomasz Ceran

Absent and underestimated? The problem of the German occupation of Poland in the general English-language narrative of World War II

This article seeks to address the question of how the German occupation of Poland is represented in the broader scholarly narrative of the Second World War. The analysis is based on selected syntheses of World War II history, works on the history of the Third Reich, as well as selected biographies of Adolf Hitler and Heinrich Himmler published in recent decades. Based on these sources, the author concludes that the German occupation of Poland is not forgotten in the general narrative of World War II and that the suffering of the Polish people is acknowledged. At the same time, there remains a need to incorporate the Polish wartime experience more fully into the overarching narrative. To this end, it appears necessary to develop a new thematic synthesis of the occupation of Polish territories—one that highlights the significance of the German occupation of Poland for the overall character of the Second World War.

Keywords:

Second World War, German occupation, Poland, Nazism, Third Reich